

2022-04-26

Mark- och miljööverdomstolen, Svea hovrätt svea.avd6@dom.se
Förbundet för ekoparken richardmurray42@outlook.com

Kompletterande sakkunnigutlåtande angående detaljplan för Skeppsholmsviken 6 m.fl. i stadsdelen Djurgården (Gröna Lunds nöjesfält) i Stockholms kommun, Svea hovrätt, mål P 6338-21

Undertecknad har anlitats av Förbundet för ekoparken för bedömning av det kulturhistoriska värdet i de aktuella delarna av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (AB 115) och inverkan på riksintresset och Nationalstadsparken av den föreslagna utvidgningen av Gröna Lunds nöjesfält (DP 2016-06685). Utlåtande utgör en komplettering av det sakkunnigutlåtande Mark- och miljödomstolen förelade mig att ge in, mål P 3546-20, aktbilaga 229.

Bedömningen grundas på min erfarenhet och arbete med urvalet och beslutet om kulturmiljövårdens riksintressen 1987, fortlöpande diskussioner och utvecklingsinsatser med berörda myndigheter under en lång följd av år, utarbetandet av värdetexterna och fortsatt arbete med riksintressefrågor och planärenden. Se vidare sakkunnigutlåtande till Mark- och miljödomstolen, Bakgrund.

Jag vill särskilt understryka att värdetexten för riksintresset 1997 skrevs av mig och att detta gjordes i nära samarbete med Länsstyrelsen. Under arbetet satt jag på Länsstyrelsens kulturmiljöenhet, där Länsstyrelsen på den tiden hade en samlad, hög kulturmiljökompetens. Vi diskuterade noga igenom formuleringarna och innebörden av dessa. Värdetexterna, vad de står för och detaljnivån i beskrivningen var alltså fullt ut förankrade hos Länsstyrelsens kulturmiljöspecialister.

Jag vill också framhålla mitt mångåriga arbetat med Unescos världsarvslista, med den breda, jämförande analysen och utvärderingen av kulturvärdena i olika städer som grund för beslut om världsarvsstatus, vilket ger perspektiv på våra svenska kulturmiljöer och deras värde, på analys och förståelse av dem, liksom på skydd och hantering.

Om riksintressenas värdetexter

I utbildningar inför naturresurslagens införande 1987 och fortsättningsvisa diskussioner betonade planexperterna från Planverket, Plangruppen på Riksantikvarieämbetets kulturmiljöavdelning och Boverket starkt att riksintressetexterna skulle vara kortfattade och generella. De ska redovisa generella faktorer som det kulturhistoriska sammanhanget, typ av miljö, övergripande strukturer, helheten. Det handlar om funktion/verksamhet/ekonomisk bas, den historiska utvecklingen/epoker/tradition tillbaka i tiden, samhällsprocesser, landskap och särskilda karaktärsdrag. Alltså, vad platsen representerar och berättar om vårt samhälle och samhällets framväxt.

Texterna ska ge signaler till fördjupning, men inte räkna upp alla enskilda delar och detaljer. Exemplifiering läggs dock in för att konkretisera och visa på vad som gör platsen läsbar. Just läsbarheten är ett centralt begrepp – möjligheten att uppfatta och förstå, utan störande hinder.

Om värde och helhetssyn

Lagstiftningen säger att riksintresseområdenas kulturvärden inte får påtagligt skadas. Riksintressebeslutet gäller värdet, inte en gränslinje på marken. Den gräns som sätts på kartan är bara en markering för att ge en signal om områdets omfattning. En eventuell skada gäller inverkan på det större området, inte bara en begränsad del där en exploatering görs. Detta belyses tydligt av att även förändringar utanför den markerade gränsen kan ha en sådan inverkan på värdet att de utgör påtaglig skada.

De gränser som markeras på kartan är snävt satta. I Riksantikvarieämbetets riksintressebeslut 1987-11-05 skrivs uttryckligen att "Lagens formulering är ändå starkt restriktiv mot förändringar. Med anledning av detta fann departementschefen det lämpligt att markera i den proposition som föregick lagen att områdena skulle avgränsas utan s k 'säkerhetszoner'. Sådana zoner skulle inte vara påkallade då det enligt departementschefen är självklart att även en exploatering utanför ett avgränsat område måste bedömas mot riksintresset om denna exploatering är av sådan karaktär att den påverkar riksintresset."

En riksintressemiljö handlar om området som helhet och ett helhetstänkande – det är själva grunden i miljöbegreppet. Det är inte enskilda objekt eller delområden lösryckta ur sitt sammanhang. Det är förståelsen och uppfattningen av det större sammanhanget, de olika delarna i en sammansatt, komplex helhetsmiljö. I praktiken handlar det till stor del om det visuella rummet och den visuella uppfattningen av området, både in mot området och ut från området, att inte förändringar och ingrepp görs som förhindrar eller påtagligt stör möjligheten att uppfatta och förstå kulturvärdet.

Bedömning av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (AB 115)

Jag vidhåller den bedömning av riksintresset som görs i mitt sakkunnigutlåtande till Mark- och miljödomstolen. Bedömningen stämmer väl överens med vad Riksantikvarieämbetet anför i sitt yttrande. En lång rad värdeaspekter beskrivs, som påverkas av detaljplanen. Och riksintresset värden gäller på samma sätt för Nationalstadsparken.

Jag vill här särskilt betona:

- Områdets mycket synliga och känsliga läge utmed stranden mitt i ett centralt stråk inom riksintresset och som front i kanten av Nationalstadsparken. Området är väl synligt från olika håll, både i vyer på nära håll och på långt håll. Det ligger i ett viktigt synfält och har en viktig roll i stadsbilden och är därmed mycket känsligt för iögonfallande förändringar.
- Området berör en mängd riksintresseaspekter. Det gäller grundkaraktär och läsbarhet och möjligheten att uppfatta och förstå de historiska sammanhangen i denna del av södra Djurgården liksom i riksintresseområdet och Nationalstadsparken som helhet – landskapet, parkkaraktären, bebyggelse och bebyggelsemönster, "Stockholmska särdrag som anpassning till naturen, fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp", "Vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång, kontakten med vattnet" och "stadssiluetten med den begränsade hushöjden".

Gröna Lund i förhållande till Skansenberget och närområdet

Värdetexten talar också om "Nöjeslivets, samvarons och rekreativlivets byggnader och miljöer. Teatrar och konsertlokaler, Gröna Lunds tivoli och andra nöjesetablissemang. Anrika restauranger och värdshus, ... Skansen".

Gröna Lunds riksintressevärde ligger i de historiska traditionerna långt tillbaka i tiden och de kvaliteter och fysiska uttryck som speglar dessa. Nytilskott under senare årtionden, i en helt annan skala, kan inte sägas vara del av Gröna Lunds kulturhistoriska värde. Genom den förtätning de innebär, att äldre delar av anläggningen och grönska tagits bort och påverkan på siluett och vyer, har de tvärt om raderat ut delar av det som utgjort det historiska värdet och som visat på traditionen som rekreations- och nöjesområde.

En helt annan dignitet har Skansen, Skansenberget och olika äldre karaktärsbyggnader i området. Det är märkesbyggnader och anläggningar som ska få synas och stå fram ostörda, som solitärer inbäddade i grönska. Skansen har som museianläggning, och den första i sitt slag, per definition ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Med byggnader, planläggning och den grönskande yttre miljön i kombination med svensk flora och fauna, folklivstraditioner och levande verksamheter utgör Skansen ett nationalmonument utifrån såväl materiella som immateriella kulturvärden. Men Skansen är inte bara av nationellt intresse, utan har i högsta grad ett internationellt intresse.

Skansen som möjligt världsarv

Sverige har beslutat att för närvarande inte nominera ytterligare områden till Unescos världsarvslista, men för framtiden och för att få perspektiv på de bedömningar vi gör och hur vi hanterar våra mest värdefulla kulturmiljöer är det ändå av vikt att se vilka områden som har så höga kulturvärden att de skulle kunna komma ifråga.

Som ordförande i ICOMOS Sverige och styrelsemedlem av det internationella ICOMOS (International Council on Monuments and Sites, Unescos rådgivande expertorgan för världsarvskonventionen och kulturarvsfrågor) har jag fått propåer från USA och olika håll om en serienominering till världsarvslistan av ett urval av världens främsta friluftsmuseer på olika kontinenter, och en förutsättning är att ursprunget och förebilden för hela företeelsen – Skansen – skulle ingå.

Vid bedömningen av nomineringar till världsarvslistan är det dels fråga om det kulturhistoriska värdet, dels att området har ett tillräckligt lagskydd för att inte skadliga förändringar ska ske i framtiden. Det är ett kulturarv som tillhör hela mänskligheten och ska bevaras för kommande generationer.

Två centrala begrepp är "authenticity" och "integrity". Authenticity står för bevarandetillstånd, äkthet, sanningsenlighet. Det handlar om hantverksutförande och material men också om immateriella värden som användning och socialt liv.

Integrity är en del av autenticitetsbegreppet som inte på samma sätt särskiljs hos oss i Sverige. Det handlar om fullständighet, att ge en hel bild, att området är intakt och att inga exploateringar eller utbyggnader gjorts som skadar värdet, förståelsen och läsbarheten. Just integrity är särskilt relevant vid bedömningen av Skansenområdet, men även för bedömningen av Gröna Lunds minskade kulturhistoriska värde.

Runt själva världsarvsområdet läggs en buffertzona som ska ha samma legala skydd och restriktioner. Den ska innefatta de närmaste omgivningarna, viktiga vyer och det visuella rummet runt området samt funktioner som hör ihop med området. Detta visar att ett hållbart skydd för kulturvärdet de facto kräver en större skyddszon än själva området i sig och att värdet påverkas av vad som sker i omgivningarna.

Översatt till Skansen och dess kulturvärden, skydd och förutsättningar att skrivas in på världsarvslistan innebär detta ett bevarande av området som helhet med natur, planläggning och bebyggelse samt landskapsrummet runt omkring.

Påtaglig skada på riksintresset/skada på Nationalstadsparken

Jag vill återigen understryka Naturvårdsverkets allmänna råd om påtaglig skada (NFS 2005:17, mina understrykningar), att:

- "Påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön kan uppstå om en åtgärd kan mer än obetydligt skada något eller några av de natur-, kultur- eller friluftsvärden som utgör grunden för riksintresset,
- "En negativ inverkan som är irreversibel med avseende på något värde som utgör grunden för riksintresset bör som regel anses utgöra påtaglig skada" och att
- "ett ingrepp som endast berör en liten del av riksintresseområdet kan ha sådan grad av negativ inverkan ... att påtaglig skada uppstår".

Riksantikvarieämbetet betonar i sin handbok om kulturmiljövårdens riksintressen (2014) särskilt läsbarheten, möjligheten att förstå och uppleva områdets kulturhistoriska sammanhang.

Och för Nationalstadsparken är skaderekvisitet lägre satt – det räcker med "skada", vilket betyder "negativ inverkan av någon betydelse för de angivna värdena" (Prop. 1994/95:3, s. 49 och 2008/09:110, s. 11, min understrykning).

Slutsats, sammanfattande synpunkter

Jag vidhåller att den föreslagna utbyggnaden av Gröna Lunds nöjesfält skulle få starkt negativ inverkan på inte bara en utan på många av riksintresset värdeaspekter och därmed utgöra påtaglig skada på riksintresset och på samma sätt skada på Nationalstadsparkens natur- och kulturvärden. Samma uppfattning har Riksantikvarieämbetet. Skadan är irreversibel.

De höga åkattraktionerna skulle starkt försvåra möjligheten att avläsa och förstå många av de uttryck som är utpekade som riksintressanta, som det redogörs för i såväl mitt utlåtande som i Riksantikvarieämbetets yttrande. Åkattraktionerna skulle komma att uppfattas som så kompakta, iögonfallande och avskärmande att de bildar en visuell barriär som skulle komma att påtagligt dominera över parklandskapet, den äldre bebyggelsemiljön och fronten mot vattenrummen, och i vyer från och mot Djurgården, på bekostnad av befintliga natur- och kulturvärden. Det gäller på dagtid och än mer på kvällstid då anläggningen kommer att vara starkt upplyst.

Höjden och synligheten gör att exploateringen inte bara kan bedömas utifrån ett bebyggande av den enskilda fastigheten på marken. Åkattraktionerna tar lufttrummet och synfältet i anspråk i en omfattning som starkt påverkar och innebär ett intrång i hela denna del av Djurgårdens historiska parklandskap och naturmiljö, och bedömningen måste göras utifrån inverkan på hela det större landskapsrummet och dess natur- och kulturvärden.

Se vidare mitt sakkunnigutlåtande till Mark- och miljödomstolen, Slutsats.

Nils Ahlberg